

Список літератури

1. Bonsiepen W. Die Begründung einer Naturphilosophie bei Kant, Schelling, Fries und Hegel / W. Bonsiepen. – Frankfurt am Main : V. Klostermann, 1997. – 651 s.
2. Carl W. Der Schweigende Kant : Die Entwürfe Zu Einer Deduktion Der Kategorien vor 1781 / W. Carl. – Göttingen : Vandenhoeck & Ruprecht, 1989. – 189 s.
3. Carl W. Die Transzendente Deduktion der Kategorien in der Ersten Auflage der Kritik der Reinen Vernunft : Ein Kommentar / W. Carl. – Frankfurt : V. Klostermann, 1992. – 247 s.
4. Höffe O. Kants Kritik der reinen Vernunft : Die Grundlegung der modernen Philosophie / O. Höffe. – München : C. H. Beck, 2011. – 378 s.
5. Kant I. Kritik der reinen Vernunft (1787) / I. Kant // Kants gesammelte Schriften herausgegeben von der Preußischen Akademie der Wissenschaften. – Bd. III. – Berlin, 1911. – 594 s.
6. Kitcher P. W. Kant's Transcendental Psychology / P. W. Kitcher. – New York : Oxford University Press, 1990. – 296 p.
7. Scheler M. Die Transzendente und die Psychologische Methode. Eine grundsätzliche Erörterung zur philosophischen Methodik / M. Scheler. – Leipzig : Meiner, 1922. – 181 s.
8. Schmid C. Ch. Kritik der reinen Vernunft im Grundrisse / C. Ch. Schmid. – Jena : im der Crökerschen Buchhandlung, 1786. – 202 s.
9. Schmid C. Ch. Empirische Psychologie / C. Ch. Schmid. – Jena : Verlag der Crökerschen Handlung, 1791. – 568 s.
10. Schmid C. Ch. Wörterbuch zum leichtern Gebrauch der kantischen Schriften, nebst einer Abhandlung / C. Ch. Schmid. – Jena : im der Crökerschen Buchhandlung, 1795. – 591 s.
11. Schmid C. Ch. Grundriss der Metaphysik / C. Ch. Schmid. – Altenburg : Seidlerischen Buchhandlung, 1799. – XXIV, 237 s.
12. Wallwitz G. Die Interpretation und Ausformung von Kants Philosophie durch Carl Christian Erhard Schmid (1761–1812) / G. Wallwitz. – Aachen : Shaker, 1998. – 194 s.
13. Wilson S. Postmodernism and the Enlightenment / S. Wilson // The Enlightenment World / ed. by Martin Fitzpatrick, Peter Jones, Christa Knellwolf and Iain McCalman. – London ; New York : Routledge, 2004. – P. 648–659.
14. Wunderlich F. Kant und die Bewußtseinstheorien des 18. Jahrhunderts / F. Wunderlich. – Berlin ; New York : Walter de Gruyter, 2005. – 274 s.

V. Kozlovskyi

KANT'S TRANSCENDENTAL PSYCHOLOGY IN THE LIGHT CHARLES SCHMID

The article investigates the perception of Kant's transcendental psychology by one of the first followers of critical philosophy in Germany Charles Schmid. On the basis of his psychological works the effectiveness of using this concept in investigation a complex palette of Kant's theoretical philosophy is proved.

Keywords: empirical and transcendental psychology, experience, reason, frontiers of knowledge, human nature, soul, consciousness, "pure" self-consciousness, "sentient beings".

Матеріал надійшов 24.02.12.

УДК 165.74(092)

Поліщук Н. П.

ПРАГМАТИЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ РОМАНТИЧНОГО ТРАНСЦЕНДЕНТАЛІЗМУ РАЛЬФА ВОЛДО ЕМЕРСОНА

У статті розглянуто романтичний трансценденталізм Р. В. Емерсона у контексті філософських витоків прагматизму та досліджено експлікації поглядів Р. В. Емерсона у класичному й сучасному прагматизмі.

Ключові слова: прагматизм, трансценденталізм, романтизм, природа, істина, інтелектуал, дослідник, довіра до себе, демократія.

Великі дари здобуваються не аналізом.
Усе, що є благом, – це долання шляху
Р. В. Емерсон

Для розуміння інтелектуального й політико-культурного підґрунтя виникнення філософії прагматизму та її подальшого розвитку постать

американського філософа, поета, вченого, релігійного проповідника Ральфа Волдо Емерсона (1803–1882) є відправною, і не тільки хроноло-

гічно. Основний чинник – яскрава особистість «конкордського мудреця», яка не лише увібрала і відкрystalізувала у своїх творчих здобутках особливості інтелектуально-культурного середовища, що в ньому прокладався його життєвий шлях, а й означила перспективу цього шляху на століття вперед. Крім міста Бостон (штат Массачусетс, США), де він народився, не менш важливим осередком освітнього й кар'єрного зростання, життєвих драм, а також філософських і літературних звершень Емерсона було невелике американське місто Конкорд (звідси «конкордський мудрець») неподалік Кембриджа, що увійшов в історію американської і світової культури заснуванням у 1636 р. Гарвардського університету. Із Гарвардом Емерсона пов'язували тісні зв'язки освітнього і лекційного характеру. Саме у Гарварді на запрошення почесного товариства Phi Beta Карра¹ він прочитав у серпні 1837 р. свою славетну промову «Американський дослідник», яку Олівер Венделл Холмс² назвав американською інтелектуальною декларацією незалежності. Головна спрямованість промови – сміливість ученого у розробленні нових тем, особливо тих, що стосувалися освіти молодого покоління, а також у пропонуванні нових, нестандартних рішень з більш широкого кола проблем американської та світової культури. Ця інтелектуальна настанова була панівною на засіданнях Трансцендентального клубу (заснований у 1836 р.) – товариства бостонських і конкордських інтелектуалів, які значну увагу приділяли також філософській проблематиці.

На інтелектуальний обшир творчості Р. В. Емерсона вплинули подорожі до Європи (1832–1833, 1847–1848, 1872), під час яких він ознайомився з досягненнями природознавства, пам'ятками мистецтва, актуальними філософськими і літературними дискусіями, встановив особисті контакти з видатними діячами європейської культури (В. Вордсворт, С. Т. Колридж, Т. Карлейль), творчість яких була суголосна його власній. Особливо це стосувалося Карлейля, з яким Емерсон підтримував дружні стосунки упродовж усього життя. Їхні філософські зацікавлення перетиналися, зокрема, у поглядах на трансценденталізм. Карлейль підходив до цього питання більшою мірою, ніж Емерсон, в істо-

рико-філософській площині, іронізуючи над абсолютизмом Гегеля та прагнучи прояснити природу трансценденталізму як поняття (твір “*Sartor Resartus*” – з лат. «*Защитаний кравець*» – опубліковано за активної підтримки Емерсона у США у 1836 р., на два роки раніше, ніж у Британії). Емерсон, попри глибоку обізнаність в історико-філософському матеріалі (посилання на Платона, Канта, Гегеля, Дж. Берклі, І. Бентама, С. К'єркегора та ін.), не вважав філософську аналітику понять основним засобом осягнення світу та місця у ньому окремої людини. Як слушно зауважує М. Покровський [1, с. 140–143], учасники клубу трансценденталістів («емерсоніанці») не вбачали чіткої відмінності між трансцендентним і трансцендентальним, що було принципово істотним у філософії Канта. Для американських трансценденталістів головною проблемою стало не прояснення понять, а осмислення зв'язків людини і світу. Якщо врахувати момент першопочаткової (для Емерсона) диференціації цього зв'язку, – коли світ поставав не тільки у трансцендентній віддаленій цілості, а і як конкретне життєве оточення (*environment*) людини, то стають очевидними витоки прагматичної тенденції у підходах до трансценденталізму американських романтиків ХІХ ст.

У часовому вимірі життєвий шлях Р. В. Емерсона перетинався з важливими подіями ХІХ ст. в історії культури й суспільно-політичного життя як Європи, так і США. Насамперед до них слід зарахувати Громадянську війну (1861–1866) і події, пов'язані з боротьбою за ліквідацію рабства. Утім, не перебіг та значущість біографічно зафіксованих подій особистого і політико-громадського життя Емерсона стали формувальним чинником його творчості (як процесу і здобутків у творах), а ставлення до них самого філософа та видатного інтелектуала-передпрагматиста. Передпрагматиста саме на тій підставі, що творчість Емерсона виразно втілила «прагматичні можливості» романтизму, і в сенсі не його (романтизму) деградації, а прокладання нового шляху саморозвитку, на якому несподівано розкривався прагматичний потенціал романтизму та романтичний аспект прагматизму.

Центральною ланкою у прокладанні цього шляху став новий, прагматичний погляд на можливість особистості, який виводив із циклічного повторення «зустрічей» практично-буденного і піднесено трансцендентного, коли особистість – за всіх своїх романтичних поривань «злитися» на рівних із трансцендентним – мусила змиритися з *упокоренням* до нього. Аналогічне обмежувальне завершення романтично наснаженого шляху особистості зустрічаємо в англійського поета-романтика Вільяма Блейка, особливо на першому етапі його творчості, та у класичної

¹ Найдавніше у США академічне товариство Phi Beta Карра (РВК) було створено у 1776 р. як колегіальне грекомовне братство й пізніше, у 1898 р., набуло статусу почесного. Його місія полягала у сприянні найбільш талановитим студентам у галузі мистецтв і наук, які навчалися в американських коледжах та університетах. Гасло діяльності товариства РВК – «Любов до навчання є провідником у життя» (“Love of learning is the guide of life”).

² Олівер Венделл Холмс (Oliver Wendell Holmes) (1809–1894) – американський письменник, лектор, лікар, реформатор у галузі медицини, належав до бостонської інтелектуальної еліти часів Р. В. Емерсона.

постаті німецького літературно-романтичного руху «Буря і натиск» Йоганна Вольфганга фон Гете. В українському інтелектуальному просторі XVIII ст. передчуття романтичної напруги у дуальному зв'язку «особистість – трансцендентне» утілюється в міркуваннях Григорія Сковороди про боротьбу «доброї» і «злої» волі в людині. Якщо у Сковороди ця боротьба хоч і мала виразні ознаки філософської романтичної екзистенційності, але завершувалася незаперечним торжеством ідеї релігійно-метафізичного верховенства, то в Емерсона відбувається обопільно зустрічний рух трансцендентного й особистісно романтичного.

Серед особливостей цього зустрічного руху варто виокремити дві провідних. По-перше, трансцендентне виявляється «недостатньо метафізичним», а особистісно романтичне, спираючись початково на могутній потяг до трансцендентного, зрештою покладається на довіру особи до себе (*Self-Reliance*). По-друге, у просторі цього зустрічного руху формується перехідна смуга прагматизму, на теренах якої головним дієвцем стає особа. Перша особливість – наслідок розширеного тлумачення Емерсоном трансцендентного, що не збігається з традиційними уявленнями про метафізику. Якщо виходити з провідної ознаки метафізики, яку виокремив Мартін Гайдеггер, а саме пошуку «повноти теперішнього буття», для якого вирішальним є дослухання до глибин Буття, вже втіленого у минулому, а не покладання на непевне майбутнє, і порівняти наявність цієї ознаки у міркуваннях Емерсона про трансцендентне, то виявляються значні незбіги. Найчіткіше *неметафізичність* Емерсонового трансцендентного оприявнюється у його здатності диференціюватися, а також у тому, що його основний вектор – майбутнє.

Хоч у працях «конкордського мудреця» формально панівним є традиційний «онто-теологічний» (означення Гайдеггера) словник із властивими йому термінами – «Природа», «Верховна Душа», «Бог», «Буття», – але ці терміни наповнюються новими значеннями. Така новизна зосереджена у «зсуві» смислового наповнення у бік майбутнього. Якщо «Апофеоз майбутнього» (метафора Новаліса) характерний і для прагматизму, і для романтизму, то у чому полягають відмінності цієї настанови з боку обох філософських тенденцій? Творчість Емерсона в цілому, особливо ж його думки у таких есеях, як «Природа», «Американський дослідник», «Довіра до себе», «Досвід», якщо й не дають повною мірою, то принаймні накреслюють відповідь на поставлене питання. Ось кілька аспектів цієї відповіді. По-перше, «Природа» у тому тлумаченні, як його подано в опублікова-

ному у 1836 р. однойменному творі, не метафізично застигло у своїй довершеності утворення. Божественне одухотворення природи виявляється цілком сумісним із натуралістичним еволюціонізмом. На зміст твору «Природа» наклали свій відбиток, з одного боку, глибокі релігійні переконання Р. В. Емерсона, а з другого – не менш глибокі зацікавлення у природничих науках. Перша подорож до Європи у 1832–1833 рр. (Франція, Італія, Англія) значно посилила цей інтерес, оскільки відбулася у період популяризації еволюційного вчення французького натураліста Жана Батиста Ламарка та вже майже дворічного подорожування навколо світу на кораблі «Beagle» наукової експедиції, очолюваної Чарльзом Дарвіном. Натуралістичний еволюціонізм, на думку Р. В. Емерсона, важливий не вченням про матеріальний світ, а своїми можливостями розширити горизонти досягнення людиною природи у її безконечному різноманітті та єдності, що обопільно доповнювальні. Сприймаючи аксіоматично ідеальні підвалини світу як сферу трансцендентного, Емерсон разом з тим вважав їх такими, що трансформуються у думках і мріях людей. Останні ж орієнтуються на їх життєво-практичну значущість. Слідом за Френсісом Беконом Емерсон стверджує, що «добрі думки не кращі за добрі мрії, допоки вони не виконані» [6, с. 27].

Те, що Р. В. Емерсон посилено працював над питанням взаємозв'язку трансцендентного й індивідуальної свідомості, засвідчують характерні відмінності, які вирізняють останні три розділи «Природи» («Ідеалізм», «Дух» і «Перспективи»), порівняно з попередніми. Ці відмінності полягали у тому, що аргументація Емерсона повернулася, за словами Пітера Норберга, «у радикально далекоглядному напрямку» [9, с. XXIII], відповідно до якого чинник майбутнього помітно увиразнився. Логіка філософських міркувань відштовхувалася від того, що оскільки світ природи символізує високі духовні ідеали, а їх носієм і ресурсом є людина, то за допомогою нових ідей ці ідеали можуть бути змінені на краще й, відповідно, світ природи також. Якщо у вступному розділі до «Природи» декларувалася лише пасивна роль людського індивіда стосовно замкненої сфери трансцендентного, то в останньому розділі – «Перспективи» – представлено філософські міркування прагматичного характеру, які хоч і не протиставлені ідеалістичному трансценденталізму, але достатньо автономні щодо нього. Ця автономність дає змогу побачити трансцендентне у більш близькому, почуттєво доступному для індивіда образі. З цього погляду релігія також набуває теплоти й приватності, коли виходить поза межі замкненого кола метафі-

зичної доктрини¹. У філософських міркуваннях Емерсона щодо взаємозв'язку індивіда і природи наголос на можливостях особистісного саморозвитку супроводжує ідею, яку можна вважати провідною для прагматизму ХХ ст. Вона втілена у твердженнях про «комунікацію на ґрунті надії» [6, с. 46] та про роль дослідників, які сміливо покладаються на ще не обґрунтовані, але виключно обнадійливі інтелектуальні передбачення, адже «...припущення часто буває більш плідним, ніж незаперечне твердження, а мрія наблизить нас глибше до таємниць природи, ніж сотні упорядкованих експериментів» [6, с. 44].

Розширений погляд Емерсона на трансцендентне позначився на такому, на перший погляд, формальному моменті, як заміна епіграфа у перевиданні есею «Природа» у збірці, опублікованій у 1849 р. Якщо перше видання (1836) відкривалося цитуванням фрагмента з неоплатоніка Плотіна, в якому згадано про імітування природою Вищого розуму і про її нездатність до активності й самоосягнення, то у другому виданні Р. В. Емерсон наводить власний віршований епіграф. Його провідна ідея – безконечне різноманіття світобудови, яке охоплювало і безмежжя взірців досконалості, і прагнення нижчих створінь досягти висот людини, піднімаючись вгору спіралеподібними витками форм, тобто не неоплатонівська довічна ієрархія форм, а можливість їх видозмін і розгортання у перипетіях життя природи, найактивнішою часткою якої є людина, людина, яка «довіряє собі» і здатна покладатися на себе. Есей «Довіра до себе» (*“Self-Reliance”*) традиційно вважають найближчим до прагматизму твором Емерсона саме з погляду акцентування можливостей людського індивіда, хоч інші есеї, особливо «Досвід» (*“Experience”*), не менш виразні у цьому відношенні. Зокрема, в останньому есеї висловлено думку про «істину», яку можна віднайти лише у «доланні шляху» [5, с. 242–243].

Прихильники філософії прагматизму класичного й новітнього періоду її розвитку (від другої половини ХІХ ст. й до сьогодення) ніколи не полишали творчість Емерсона поза увагою. Серед різноманітних тлумачень порушених ним проблем вирізняються як спадкоємністю, так і новизною ті, що представлені у творах таких видатних прагматистів ХХ ст., як Вільям Джеймс, Джон Дьюї, Річард Рорті, Корнел Вест. Хоч у Джеймса

і немає значної кількості посилань на Емерсона, але якщо вони трапляються, то характерним є їхній функціонально значущий характер, – у тому сенсі, що, звертаючись до Емерсона, Джеймс розвиває ті моменти, які були вкрай важливі йому самому у власній версії прагматизму. У розділі «Концепція істини прагматизму» із праці «Прагматизм» (1907) ідеться про те, що прагматизм розуміє істину як певний життєвий орієнтир, який народжується на межі тиску старих, добре обґрунтованих істин й актуальних життєвих потреб і спонук людини. Цей тиск уподібнюється закону, під контролем якого весь час перебуває наша свідомість. «Якщо хтось думає, що цей закон слабкий, нехай спробує одного дня уникнути його наказу, як каже Емерсон» [8, с. 90].

Як засвідчують праці Емерсона, їх автор не ставив перед собою завдання аналітично виокремити й теоретично обґрунтувати проблему істини, а потім віднаходити способи й ознаки її кореспондування з реальністю. У цьому питанні його потенціал «гуманістичного прагматиста» полягав у тому, що він наголошував на соціально-практичній, дискурсивній можливості відірватися від старих істин, врахувавши їх важливість. Людина – «золота неймовірність», і межа між минулим і майбутнім якнайтонша. Якщо її особистісно-комунікативна спроможність охоплює майбутнє, довір'я до поки що хисткої надії, то ця «неймовірність» стає ймовірністю і дійсністю. У цьому корінь оптимізму Емерсона (і пізніших прагматистів), упевненість у перевазі оптимізму над песимізмом. Така перевага – імпульс суспільного поступу. Нові переконання враховують старі істини, але переступають їхні межі. «Новий стан речей охоплює як скептичні підходи, так і суспільне довір'я, із переконань зневіри формується нове кредо. Бо скептицизм не є безпричинний або незаконний, а лише обмеження стверджувального підходу, і нова філософія повинна його врахувати й формулювати нові твердження поза ним...» [5, с. 249]. Неважко помітити, що це міркування Емерсона суголосне ідеям про накопичувальну, доповняльну й примирювальну функцію істин, які були характерні філософсько-прагматичним міркуванням про істину Джеймса.

Дж. Дьюї, відповідно до своєї «інструментальної» версії філософії прагматизму, зосередився на демократизмі філософських ідей Р. В. Емерсона. Цей підхід окреслено у статті «Емерсон – філософ демократії» (1903). Відзначені тут риси демократичності філософії Емерсона – це у зародку риси філософії інструменталізму зрілого Дж. Дьюї, які він виклав у подальших працях. Хронологія творів Дьюї та еволюція їх змісту дають ґрунтовні підстави зараховувати

¹ «У своїй метафізиці ви заперечуєте особистість заради Божественного; та усе ж коли благочестиві порухи душі приходять, віддайте їм серце і життя, хоч вони й нададуть Богові обрисів і кольорів. Залиште вашу теорію...» [7, с. 119]. Пізніше, на початку й наприкінці ХХ ст., видатні філософи-прагматисти Вільям Джеймс і Річард Рорті підтримали й розвинули ідею вкоріненості релігійних переконань у приватному просторі особистого життя людини, їх впливу на її практичну поведінку. У такий спосіб, згідно з Р. Рорті, «традиція релігійного толерування поширюється на моральне толерування» [11, с. 30].

філософію Емерсона до витоків інструментальної версії прагматизму. Основне спрямування останньої – сприяти зростанню і розвитку можливостей індивіда та суспільства в цілому, створивши ефективний інтелектуальний засіб трансформації і генерування ідей, які були б близькими життєвим прагненням звичайної людини (за висловом Емерсона, “*every man in the street*”). За такого підходу завдання філософії інтегруються з «інтелектуальною стороною освіти», яка вбачається у формуванні «узвичаєних правил мислення» (*habits of thinking*). У тлумаченні ж цих останніх ключовим є розуміння логіки, яке характеризується як «освітньо життєдайне». У праці «Як ми думаємо» (1933), написаній через три десятиліття після статті «Емерсон – філософ демократії», Дж. Дьюї зауважує стосовно вкрай важливого для прагматизму розуміння «логічного»: «...“логічне” означає *регулювання* природних і спонтанних процесів спостереження, припущення і перевірки; тобто мислення як *мистецтво*» [2, с. 277]. Інтелектуальна близькість, хоч і в іншому контексті, до наскрізної ідеї нарисю «Американський дослідник» Емерсона – навчатися бути «Людиною, що Мислить» (*Man Thinking*) – тут очевидна [4].

Філософську версію прагматизму, яку упродовж життя розробляв Дьюї, також виразно окреслено в оцінці трансценденталізму та його ролі у філософії Емерсона. Із багатьох приводів він використовує, частково перефразовуючи, метафорично яскраву думку свого попередника про те, що «істина лежить на шляху» (*truth lies on the highway*). Звертаючись до трансценденталістів, Емерсон запозичував у них лише певний колорит і відтінки думки, але покладався на сміливі повороти думки і несподівані ідеї, що йшли у розріз із метафізикою трансценденталізму. Дух дослідницької сміливості завжди імпонував Дьюї. Це стосувалося й новизни у розумінні ідеї, яка у контексті прагматизму не є ні «академічною іграшкою», ні «проблиском поезії», але й не обмежується дескрипцією ординарного досвіду. Вона «збагачується і посилюється для індивіда історичними оповідями, застосуванням науки, невимушеним плином розмови та комерційним обміном» [3, с. 369]. Це міркування розкриває характерну для філософії прагматизму рису, яка полягає у її відкритості до різних сфер суспільного життя, у прагненні й настанові вивести філософію у відкритий простір практичного людського досвіду та інтелектуального поступу (зокрема й наукового), спрямованого у майбутнє. Тому ті критики, які не вважають Емерсона філософом через недостатню системність, послідовність чи нехтування скрупульозністю у викладі формально-логічного обґрунтування деталей, помиляються. Дж. Дьюї обстоював думку,

що Р. В. Емерсон «більше, ніж філософ» у тому сенсі, що керувався не метафізикою, а мистецтвом, шукаючи істину також у сонеті чи п’єсі, був «радіше дієвцем, а не пасивним спостерігачем» [3, с. 367].

Р. Рорті неодноразово називав себе емерсоніанцем, як і ніцшеанцем¹, наголошуючи на близькості до неопрагматизму багатьох ідей Емерсона. Ці наголоси цікаві й важливі тим, що в них Рорті не претендує на «істинність» саме своєї позиції, а цілком у дусі обстоюваного ним історико-філософського контекстуалізму звертає увагу на ті особливості передпрагматизму Емерсона, які виявляють його нові грані порівняно з підходами Дж. Дьюї, Ф. Ніцше, К. Веста. У результаті вимальовується філософська та загальногуманітарна важливість ідей Емерсона для динаміки сучасних культурних і цивілізаційних процесів. У підході до цього питання у працях Рорті доречно вирізнити кілька аспектів, які розкривають особливості прагматизму ХХ – початку ХХІ ст. крізь призму творчих здобутків Емерсона. Ці аспекти можна розглядати як підтвердження або, мовою уже зрілого прагматизму, «виправдання» (*justification*) Емерсонового переконання у тому, що *надія на можливе (хоч іще не визначене майбутнє) важливіша, ніж покладання на усталене, оперте на знання минуле*. У контексті неопрагматизму актуальність цього переконання полягає у тому, що воно зачіпає одне з центральних та найскладніших для сприйняття (з позицій традиційного гносеологізму, побудованого на суб’єкт-об’єктному дуалізмі) питань, а саме: що таке «корисність» соціальних практик? Чому демократичні соціальні практики гуманніші й «корисніші» для людей порівняно з тими, які властиві тоталітарним та ієрархізованим суспільствам?

В основі відповіді Р. Рорті на поставлені питання лежить подолання дуалізму між видимим і реальним, між множинними істинами та єдиною всеохоплюючою Істиною, між Прогресом як задекларованою утопією та прогресом як поступовим розв’язанням важливих для людини конкретних проблем. Таке подолання полягає у визнанні цих дуалізмів та проблем, які довкола них вибудовуються, як застарілих, таких, що від них варто відмовитися, спрямувавши увагу на зміни у соціальних практиках у напрямку до гуманнішого, тобто «кориснішого» й «кращого» для людини у близькому їй соціально-культурному середовищі. Щодо «суті» та «критеріїв» у цих змінах, то прагматизм не ставить за мету їх визначення як чіткого регулятивного важеля у застосуванні. Ефективним засобом тут може бути лише конкретний соціально-комунікативний

¹ Ніцше був палким шанувальником Емерсона, хоча не сприймав його прихильності до демократизації суспільства.

контекст, не лімітований у безконечному розгортанні усе переконливіших аргументів («на краще», «корисніше»). У цьому відношенні Р. В. Емерсон, В. Джеймс, Дж. Дьюї, Р. Рорті стають співтворцями й захисниками змінюваного прагматичного словника, що бере за основу думку про безконечність індивідуальних можливостей індивіда, про пізнання, яке покладається на створення сміливих гіпотез щодо шляхів конкретного розв'язання дражливих проблем актуальних соціальних практик, про дискурс і солідаризм у широкому гуманітарному сенсі. Чи має від цього постраждати логіка? Ні. Вона лише у своїй предметній саморефлексії перестає претендувати на монополізм. Як зауважує Рорті, «...логічна аргументація – пристосування до правил дедуктивної обґрунтованості – лише одна риторична техніка серед інших. І Ніцше, і Вітгенштайн – обоє припускають заміну Емерсоною метафорою про кола, що безконечно розходяться, Платонової метафори про сходження до чогось безсумнівного» [11, с. 118]. Неможливо віднайти об'єктивний, нейтральний критерій, з висоти якого судити про «краще» чи «корисніше». У контексті прагматизму об'єктивне – справа інтерсуб'єктивного узгодження між людськими індивідами, а не акуратної репрезентації чогось нелюдського (*nonhuman*). Оскільки людські індивіди не поділяють однакових потреб, вони можуть не погоджуватися у тому, що об'єктивно відбувається. Але з'ясування цієї неузгодженості здійснюється не через звернення до реальності *per se*, що є самодостатньою та відстороненою від людських потреб. Воно «можливе лише політичним шляхом: необхідно використати демократичні інституції та процедури для узгодження цих різноманітних сподівань і в такий спосіб розширити обсяг консенсусу щодо того, у чому полягає стан справ» [10, с. 35]. У наведеному фрагменті, як і у праці «Здобуваючи свою країну», що охоплює низку актуальних для порубіжжя ХХ–ХХІ ст. ідей філософського й суспільно-політичного характеру, стрижневим є наголос на *розширенні консенсусу* як засобу з'ясування гострих проблем соціальних практик. Питання опозиційності також набуває нового, прагматично перспективного значення. Його центр переміщується від заострення конфронтації до пошуку розширених можливостей узгодити різні політичні сподівання для поліпшення ситуації у суспільстві.

Першочерговим уточненням щодо покращення у суспільних змінах, як їх розуміє неопрагматист Р. Рорті, є конкретизація ним суспільства як суспільного стану певної, історично визначеної країни. Це уточнення встановлює тісний зв'язок прагматизму з цінностями патріотизму. Він пролягає через Емерсонову «комунікативність у на-

дії». Критикуючи американських нових лівих за «ідеологічну чистоту» й, відповідно, гнівне презирство до своєї країни, Р. Рорті вважає таку позицію вкрай неефективною. Втрата національної надії означає відмову від спроб здійснити конкретні зміни у власній країні. У душі пафосу творів Емерсона Рорті наголошує, що для академічної спільноти втрата національної надії – це перспектива стати об'єктом зневаги, тому слід відновити віру в себе (*self-confidence*), яка переповнювала «Інтелектуальну декларацію незалежності» й есей Емерсона «Американський дослідник». Інтелектуальна незалежність – це передумова і наслідок національного прагматизму як форми патріотизму. Курс на «ідеологічну чистоту» призводить до ізоляціонізму й соціальної неефективності. Отже, цілком глобалістський у філософії неопрагматизм відкриває простір для прагматично-реформаторської позиції у соціально-політичних перетвореннях. Прагматизм як філософія не є «метафізикою демократії» у сенсі створення теоретичної схеми, яка наперед визначає конкретний перебіг змін у соціальних практиках. Це «виправдання»¹ соціальної надії, розширення інтелектуального простору толерантності й узгодженості у різноманітті сподівань «на краще». Прагматичний підхід не потребує узгодженості як обов'язкового збігу різних позицій у цьому розширеному інтелектуальному просторі, а лише їхнього збалансування у контексті майбутніх переваг і здобутків.

Американський філософ Корнел Вест, учень, послідовник та опонент Рорті, – помітна постать у сучасному прагматизмі завдяки новизні властивого його підходам поєднання Емерсонового романтизму й прагматизму із соціально-теоретичним «радикальним демократизмом». Це поєднання досягається, по-перше, тлумаченням романтичної ідеї самотворення (*self-creation*) особистості не як розкриття її безконечного потенціалу у творчому ставленні до життєвого процесу (природа, комунікативне середовище, «Я» творця тут нероздільні, за Емерсоном), а як активного практичного дієвця у суспільних перетвореннях задля суттєвого («радикального») вдосконалення демократії. По-друге, на відміну від попередників (Дж. Дьюї, В. Джеймса) й особливо свого вчителя Р. Рорті, К. Вест прагне долучити до прагматизму соціальну теорію як необхідний компонент у демократичних перетвореннях.

¹ Переклад українською мовою важливого для філософського словника прагматистів слова *justification* як «виправдання» спирається на його смислову екстраполяцію на майбутнє. Тобто цей переклад враховує аспект логічної необґрунтованості надії, але її можливого «виправдання» у контекстах різних, у тому числі нових, альтернатив і словників. З точки зору прагматистів, саме тому, що «істина» стосується майбутнього, вона невіддільна від «виправдання» у конкретному контексті, надаючи йому перевагу перед уже доведеним.

Постає питання, чи не відбувається у такий спосіб «капітуляція» новітнього прагматизму перед ідеями модерної філософії часів Просвітництва щодо пріоритетності «гносеологічного суб'єкта» та його пізнавальних можливостей у соціально-практичних перетвореннях, яких потребує сучасне суспільство? Відповідь на це питання має історико-філософський та соціально-критичний аспекти. Обидва пов'язані з постаттю Емерсона. Як пише К. Вест, останній відсторонюється від модерної філософії не тому, що вона «погана, необґрунтована або нецікава, а радше з тієї причини, що вона застаріла, анахронічна й несучасна щодо обраних ним завдань» [14, с. 36]. Серед цих завдань центральним був «ідеологічний проект нової нації у термінах міфічної особистості», подібної до постаті «Американського дослідника» з однойменного есею, яка налаштована на самовіддану працю заради нового, демократичного суспільства (порівняно з ієрархізованим і невилітним Старим світом тогочасної Європи). Втім, зауважує К. Вест, філософія Емерсона спирається на нову, трансформовану, але усе ж владну епістему, коло завдань якої охоплювало не тільки побудову демократії, а й супроводжувану нерівністю домінанту ринкової економіки й історично міцні рецидиви щодо переваг «білої раси» над афроамериканцями й поневоленим корінним населенням. «Органічний інтелектуал» Емерсона не зміг протиставити цій темній стороні становлення демократії інших дієвих засобів, крім соціально-культурної критики, що орієнтована на безконечні можливості творчого й морального розвитку особистості.

К. Вест не заперечує значущості цієї ідеї Р. В. Емерсона, але прагне її відкорегувати й доповнити, розширивши можливості соціально-культурної критики засобами «профетичного», або «проповідницького прагматизму» (*Prophetic Pragmatism*). Головне завдання останнього Вест вбачає у залученні у поле зору прагматизму й ефективному розв'язанні проблем знедолених людей у різних їх формах – проявах расизму, гендерної нерівності, гомофобії, економічної чи політичної несправедливості, релігійної нетерпимості й конфліктів. Профетичний прагматизм не поклоняється жодному «ідеологічному вівтареві». Засобами проповіді, як це робив Мартін Лютер Кінг, цей різновид прагматизму прагне активно сприяти подоланню расових, гендерних, класових, релігійних протиставлень і розмежувань. Праця К. Веста «Американське уникання філософії. Генеалогія прагматизму» (1989) завершується твердженням, в якому, крім підсумку його тогочасних філософсько-прагматичних пошуків, міститься відправна точка подальших спроб модернізува-

ти прагматизм: «Профетичний прагматизм спирається на переконання, що американське уникання філософії не є униканням серйозної думки і моральної дії. Радше це уникання становить багату й оновлювану традицію, яка слугує підставою для критики культури й політичної діяльності в ім'я культури креативної демократії Емерсона» [14, с. 239].

Відправна точка у розумінні запропонованого підходу – це уточнення того, чим є «неуникання серйозної думки і моральної дії». Характерною рисою соціально-критичних напрацювань К. Веста останнього десятиліття було помітне зближення у розумінні «серйозної думки» із вибором певної соціально-політичної, соціологічної чи соціально-філософської теорії, яка могла б надати більшій «глибини» філософсько-прагматичному вивченню питань, пов'язаних із «радикалізацією демократії», тобто із розкриттям можливостей креативної демократії в інтересах пересічних громадян, а особливо знедолених груп і прошарків населення. У зв'язку з цим у дискусіях сучасних прихильників прагматизму небезпідставно знову стала першочерговою ідея Рорті про «пріоритет демократії перед філософією» [12], яку розвиває сучасний неопрагматист Джейсон Спрінгс [13]. Підстави полягають у тому, що аналіз глибинних тенденцій соціально-культурного розвитку, на що претендують гносеологічно орієнтовані соціально-філософські теорії, має схильність завершуватися висновками песимістичного характеру, бо для кожної теорії, яка фундаментально розкриває суть речей, знайдеться суперниця, що є іще фундаментальнішою. Цей ланцюг поглиблення фундаментальності веде до того, що на тлі таких теорій соціально-культурна критика, хоч якою б осяжною й реформаторською вона була, втрачає значущість впливу на демократичні практики через свою «недостатню глибинність», а отже, й «нерадикальність». «У результаті поняття “радикальності” стає синонімом “що нищівніша критика, то краще”» [13, с. 55]. Супроти цих критичних постав занепокоєння Р. Рорті виглядає непретензійно, але вагомо й оптимістично переконливо, адже «збереження надії й належного почуття самоповаги» живить будь-який креативний проект «від самого коріння» [13, с. 55].

Прагнення, з одного боку, уникнути надміру «радикалізму», а з другого – відчутно соціалізувати креативно-індивідуальні й солідаристські уподобання неопрагматизму рортіанського спрямування, зрештою, не виводять К. Веста за межі найприкметнішої настанови прагматизму – орієнтуватися на практичну результативність демократичних соціальних практик в історично конкретних умовах і ситуаціях. Ідеться

не про привілейований (принципово відправний) метанаратив прагматизму, а про його інтелектуальні й практичні переваги у використанні сучасних можливостей Емерсонової «комуніка-

ції на ґрунті надії», адже розширення та вдосконалення демократичного дискурсу є поки що найкращою перспективою людства порівняно з іншими.

Список літератури

1. Покровский Н. Ральф Уолдо Эмерсон : в поисках своей вселенной / Никита Покровский. – Concord : The Center for American Studies at Concord, 1995. – 374 с.
2. Dewey J. Education in Relation to Form / J. Dewey // The Essential Dewey. Pragmatism, Education, Democracy / ed. by Larry A. Hickman and Th. M. Alexander. – Bloomington : Indiana University Press, 1998. – P. 274–277.
3. Dewey J. Emerson – The Philosopher of Democracy / J. Dewey // The Essential Dewey. Ethics, Logic, Psychology / ed. by Larry A. Hickman and Th. M. Alexander. – Bloomington : Indiana University Press, 1998. – P. 366–370.
4. Emerson R. W. The American Scholar / R. W. Emerson // Essays and Poems by Ralph Waldo Emerson / with an Introduction and Notes by P. Norberg. – New York : Barnes & Noble Classics, 2005. – P. 50–66.
5. Emerson R. W. Experience / R. W. Emerson // Essays and Poems by Ralph Waldo Emerson / with an Introduction and Notes by P. Norberg. – New York : Barnes & Nobles Classics, 2005. – P. 234–254.
6. Emerson R. W. Nature / R. W. Emerson // Essays and Poems by Ralph Waldo Emerson / with an Introduction and Notes by P. Norberg. – New York : Barnes & Nobles Classic, 2005. – P. 7–49.
7. Emerson R. W. Self-Reliance / R. W. Emerson // Essays and Poems by Ralph Waldo Emerson / with an Introduction and Notes by P. Norberg. – New York : Barnes & Nobles Classics, 2005. – P. 113–135.
8. James W. Pragmatism / William James ; ed. Thomas Crofts and Philip Smith. – New York : Dover Publications, 1995. – 116 p.
9. Norberg P. Introduction / Peter Norberg // Essays and Poems by Ralph Waldo Emerson / with an Introduction and Notes by P. Norberg. – New York : Barnes & Nobles Classics, 2005. – P. XIII–XXXIII.
10. Rorty R. Achieving Our Country / Richard Rorty. – Cambridge : Harvard University Press, 1999. – 159 p.
11. Rorty R. Philosophy as Cultural Politics / Richard Rorty. – Cambridge : Cambridge University Press, 2007. – 206 p.
12. Rorty R. The Priority of Democracy to Philosophy / Richard Rorty // Objectivity, Relativism and Truth / Richard Rorty. – Cambridge : Cambridge University Press, 1991. – P. 175–196.
13. Springs J. A. The Priority of Democracy to Social Theory / Jason A. Springs // Contemporary Pragmatism. – 2007. – Vol. 4. – № 1. – P. 47–72.
14. West C. The American Evasion of Philosophy. A Genealogy of Pragmatism / Cornel West. – Madison : The University of Wisconsin Press, 1989. – 279 p.

N. Polishchuk

THE PRAGMATISM TREND IN ROMANTIC TRANSCENDENTALISM OF R. W. EMERSON

The article examines romantic transcendentalism in the works of R. W. Emerson with respect to philosophical stocks of pragmatism. The inquiry takes up the explications of Emerson's views in classic and contemporary pragmatism.

Keywords: pragmatism, transcendentalism, romantism, nature, truth, intellectual, scholar, self-reliance, democracy.

Матеріал надійшов 26.02.12.